

## Krúdy Gyula: Utolsó szivar az Arabs Szürkében

A mű szövegén kívül csak egyetlen adatunk van: Krúdy 1927-ben írta. Ekkor már Magyarországon is anakronizmus a párbaj, de az intézményesített feudalizmus egyik stílszerűen használt erkölcsi normájaként mégis él. A novellában kettősen hamis normaként jelenik meg, az összezsapás csak formailag párbaj, tartalma szerint kivégzés, a „küzdő felek“ egyike elfélt, a másik hóhér.

A párbaj csak felszíni mozzanata a kibékíthetetlen ellentétnek: két világ feszül egymásnak. Az újságíró megsértette a Kaszinót. Nagy kezdőbetű jelzi, hogy intézményt ért a támadás. Nem is elégtételt, például büntetést akarnak: az ítélet egyértelmű (a novella hangja annyira objektív, hogy azonnal megértjük, mi sem természetesebb, mint hogy a Kaszinó törvényszékként ítélkezik), és a végrehajtást rábízzák az ország legjobb céllövőjére. Az ezredes, igazi Kaszinó-tag, csak egykedvűen vállat von: Jó. Ezzel elkötelezi magát. Ám az eddig simán kapcsolódó mondatokat mesteri módon megszakítja egy kötőszó: De.

A novella első jelenete lezárult, a főszereplő tudomásul vette feladatát (az olvasó megismerte az alaphelyzetet), s a műfaj klasszikus szabályai szerint most következik a fordulat, amely mozgásba lendíti a statikus alaphelyzetet: „De közben nagyon megéhezett.“ A következő mondat árulja el a valóságot: „Éppen csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta.“ Az író nem szól bele az események alakulásába, itt is csak jellemez inkább. Az egykedvűség mégis izgatottságot takar, ha várakozásunktól eltérőt is.

A végrehajtás bizonyossága miatt mindenki jelentéktelen ügynek tekinti e párbajt, maga az ezredes is. Valami mégsincs rendben, valami eltér a megszokottól. Az ezredesen „fertelmes... éhség vett erőt“. Ő sem tudja még, hogy mit kíván, gondolatai is a Kaszinóban hallottak körül forognak: az újságíró, akit agyon kell lőnie... De éhsége behatol gondolatai közé („gyomra... valamiképpen nem érezte jól magát ezen a napon, ideges tünetek mutatkoztak benne, amelyek befolyásolták az ezredes szigorú gondolkodását is“), a gondolatok összekuszálódtak, az ételkivánságok az újságíró alakjához fűződnek. Eszébe jut, miképpen kacagták, mert „olyan szegény, hogy papirosból vacsorázik a tíz körmével, és a sőt a mellénye zsebében tartogatja“.

Az ezredes számára ez a bonyolult és váratlan körmondat az események elindítója. (Az anekdotikus indítás hideg cinizmusa oly jellemző, hogy Mikszáthra kell emlékeznünk. Ilyen apró jelekből is észrevehető, hogy a látszat ellenére, Krúdy prózája mennyire szervesen nő ki a magyar irodalmi hagyományokból.) De hát miféle ember az, akit életfontosságú ügyekben anekdoták irányítanak? Krúdy, noha két világot feszít szembe, mesteri ökonómiával

mindent az ezredes szubjektumán átszűrve ábrázol. Ezért különösen fontos, hogy ettől az ábrázolási módtól eltérve közvetlenül is jellemzi a főhóst: — „legfeljebb annyit szokott gondolkozni az élet és halál dolgai felett, mint egy bástya a sakkjátékban“. Az ezredes belső monológjába fűzött határozott hangú jelzői mellékmondat figyelmeztet, hogy végtelenen alakult személyiségről van szó, aki szinte matematikai pontossággal, képletszerűen jellemezhető. Ilyen ember éppen ítéletvégrehajtónak való.

S mégis az ezredes, az élet biztos esélyese veszít. A nyilvánvalóan csattanóra épített vég teljesen indokolt, megalapozott, törvényszerű. Ezredesünk kulcshelyzetben jelenik meg: a történelemmel kerül szembe, ha ő maga erről nem is tud. Így éppen a következetesen rajzolt pszichikum biztosítja a mű hitelét. Ez a képlet egyben a novella feszes szerkezetének záloga is. Nem feszíti szét a műfaj kereteit. Ha a Kaszinó egy robotra bízta a párbajt, az újságíró biztosan meghal. Ezért is választják az ezredest, aki szintén gépként viselkedik. Kijelölt pályáján halad kitérők nélkül. De ez hibája is. Ami felötlök benne, igyekszik meg is valósítani. Az újságíró vélt ételei járnak eszébe, hát tepertőt vásárol. Növekvő ívű kilengésekkel tér el eddigi énjétől. Talán túlságosan is könnyedek ezek az eltérések. Igazi Kaszinó-tag az ezredes? Igazi, de nem valódi. Már eddig is furcsállhattuk, hogy a legjobb párbajozó, a Kaszinó reprezentatív tagja nem vesz részt az urak döntésében. Csak elfogadja a feladatot. Most derül ki, hogy az anekdotikus indítás megnyíre szilárd része a szerkezetnek. Kérdéseinkre a központi szerepet játszó „étkezés“ során ismerjük meg a választ, az ezredes ifjúkorát: „... hónap vége felé titkon tepertőt hozatott a hentestől, otthon maradt, mintha már hadnagy korában is törzstiszti vizsgára készülődne... Még borotválkozni is megtanult, mint mondá, csak azért, mert idegen kezét nem ereszi közel az arcához.“ Önmagára is emlékezik a tepertő ürügyén, nemcsak a hírlapíróra. Innen már nyílegyenes az út az ezredesi szereptől a múltbeli hadnagy felé, ami a jelen kényszere miatt a hírlapíró szerepének analógiája.

Sokat elárulnak Krúdy írói technikájáról ezek az emlékezések. Tulajdonképpen idő- és térváltások. Az ezredesnek az élet hangulat csupán; otthonának a Kaszinót véli, de alkalomadtán otthon érzi magát az egykori hadnagy egyenruhájában is. Mindenkor jelenében ott kavarog a múlt, állandó készenlétben, hogy újra jelenként (sőt, őszintébb jelenként) töltsen ki életét. Az emlékezés könnyedsége, a jelen és múlt cselekvésszintű összefonódása Krúdy műveiben gyakorlatilag megszünteti az időt. Nem fizikai értelemben: így ugyancsak nagy szerepet kap. Rengeteg időhatározót, sőt, pontos óra-perc utalásokat is találunk. Az idő mint a fejlődés alaptényezője tűnik el. A helyzetek alakulása mutatja más és más arcúnak a hőskéket, akik tehetetlen bolygókként futják pályájukat. De a helyzeteket nem a cselekmény alakítja. hanem az egyszer mozgásba lendített alaphelyzet gyűrűzik, önmagából újhódva látszólag, s az első hullámot vető kőtől sokszor messze eltávolodva. Az ezredes is, ahogy megtette az első lépést, kénytelen lépésről lépésre azonosulni ellenfelével. Rejtve, az „étkezéssel“ kezdődik ez a folyamat, s a pszichikum alakulása diszsonánsan kíséri. Az ezredes lemerülne ugyan az újságíró világába, de anélkül, hogy az a világ érinthetné őt. Ezért rendeli a hírlapíró ételét, italát, de igyekszik elhárítani az újságírónak (éhenkórásznak) kijáró megvetést. Ezredesi tekintélyét próbálja kialakítani, de nem sikerül; szavát alig értik (nem is érdekli őket), s így belső monológba vált. A külvilág impulzusokra egyszerűsödik, kapcsolata a belső történéssel minimális. A főhős „fura gusztusa“ fokozatosan kap mélyebb jelentést: hasonló, hogy tiszta lelkiismeretét megőrizhesse. Az együttvezeklés (szerinte az újságíró is bűnhődik) bűn-

tudattá alakul. \* Innen már csak egy lépés lenne a teljes azonosulásig. A színen meg is jelenik egy fiatalember, aki — talán — az ellenfél, s akit az ezredes megsajnál. („...ha valóban az a nyavalyás volna az ellenfél, akkor igen kellemetlen volna a dolog.“) Itt a nagy lehetőség, hogy az ezredes felülvizsgálhassa álláspontját. A lélektani fejlődés csúcsára ért. A tétel egyik oldaláról a másikra került. Eddig feltétlenül azonosult a Kaszinóval, most viszont érzelmei feltámadásával szembekerülhet vele. Rádöbben az igazságtalanságra, vagy arra, hogy ő is csak eszköz a hatalom kezében?

Az eddigi viszony-alakító helyzetek terjedelmesek voltak, ötletszerűnek tűnő elkanyarodásokkal. A szöveg szintjén most sem figyelmeztet semmi arra, hogy fontos momentumhoz érkeztünk volna. Osztriga és rák és úri illem: erről elmélkedik az ezredes az előbbieken, csakúgy, mint itt: a párbajra gondol, amikor keresztülnézhet a megjelenőn, mert „...nincsen jogában senkinek... feltételezni, hogy... gyávaságból késlekedik.“ Szembeszállhatna a helyzettel? Hírneve nem csorbulna. „...de ez a helyzeten mit sem változtatna.“ Az ezredes tudja, hogy pálfordulása nem oldaná fel az alapellentétet, és jelleméből következik, hogy eleve esélytelennek tartja a cselekvés lehetőségét is: „a Kaszinó döntése ellen pedig nincs apellátá“. Eddig kíváncsisága, hangulata, rejtett büntudata vezette a hírlapíró felé, de azonnal megtorpan, ahogy világosodik a helyzet. A novella itt statikussá válik. Kiderül, hogy az ezredes azonosulásában szükségszerűnek tűnő mozzanat a novella szerkezetének egyik pillére is: az egyetlen pont, ahol a környezet befogadná az ezredest. „A kocsispálinka kissé elkábította.“ A hírlapíró világa pillanat alatt áttörte az ezredes ellenállását, s ezzel erejébe vetett hite, hitében rejlő ereje is megrendült. Nem azonosulhat az újságíróval, mert veszélybe kerül. Talán ez volt az író kérdése is. Lehető-e bonyodalmak nélkül az ezredes a hírlapíró?

Eddig szinte mindenről kiderült, hogy látszat csupán, s az ellenkezője igaz. Krúdy egyetlen állítása maradt csak következetes: a párbajban a magabiztos, az erős győz, boldonság, hogy a haldokló utolsó erejével még lelőheti ellenfelét. Az ezredes nagyon jól érzi, hogy a kor törvénye rá is érvényes, a gyengébb veszít, s a pálinka rádöbent, csakis úrként győzhet, minden engedmény, közeledés őt gyengíti. Vissza kell változnia. Az úri státusszimbólumhoz, „félített kincseihez“ fordul. Most már nyíltan metaforikus mondatokat találunk: „Komolyan és ünneppélyesen gyűjtotta meg kis bunkóját az ezredes, miután az aranypiros papírszalagot megvetéssel leszakította róla.“ A „bunkó“ még szivar ugyan, de valódi bunkóvá kell lennie és az aranypiros papírszalagot — az úriás gavallériát — megvetéssel kell letépni: felesleges, „Hátrább az agyarakkal, pöffenti, mintha mindent el akarna egyszerre fűjni.“

Ezzel be is fejeződik az ezredes szerepe, Krúdy mégsem itt zárja a novellát. Nagyon egyszerű módon tágítja ki a mű hatósugarát. Nemcsak az ezredest ábrázolja, hanem az ezredes környezetét is, és ennek megfelelően alakítja a novella részeit. Világosan három részre tagolható: objektív, szubjektív és ismét objektív történésű részekre. Az ezredestől független alaphelyzet, az ezredes azonosulási folyamata, majd újból tárgyias a novellakép: nem az ezredes irányítja a cselekményt, ő is függvénye valaminek. A záróképp éppen azt mutatja, hogy P.E.G. szolgálaton kívüli huszárezredes, a voltaképpeni ke-

---

\* „...most halála küszöbén... vezeklek vele együtt (...) utánózni. Ne mondhasza senki, hogy egy életpáholyban ülő úr durrantotta le (...) még utólag valamely szemrehányást tehetnék magamnak, hogy nem küzdöttünk egyenlő fegyverekkel.“

délyes ember a Kaszinóban is, a kocsmában is jelentéktelen figura. Tökéletesen mindegy, miként viselkedik a párbaj előtt, ha végül mégis a Kaszinó érdekeit védi, ha mégsem vállal közösséget a „kőficok“ világával.

Ezért lényegtelen számunkra a párbaj kimenetele. Ha győz az ezredes, csak aljassága fokozódik, hogy az igazságtalansággal nem mert szembenézni; ha veszít, bűnhődik csupán. Az ezredes esélye az lett volna, hogy igyekezzék megmenteni az újságíró életét, akár a saját élete árán is. Így maradhatott volna ember (hasonló helyzetben volt Móricz Kopjással). De anakronizmus lenne ilyen éles elemzést várni ezredesünktől. Jellemző, hogy a párbajra gondolva, fel sem merül benne más eshetőség, mint a gyávaság.

Halála mégsem happy end, vagy szokványos írói igazságszolgáltatás csupán. Mint ember elbukott, midőn elhatározta, hogy kételyei ellenére vállalja feladatát. Ezt könnyebb nyomon követnünk a novella képsíkján (cselekvés vagy epikus szint). Gondolati szinten az ítéletvégrehajtó már a legelső pillanatban megbukott; intézményt képviselt, neki is *tökéletes* intézményként kellett volna viselkednie. Krúdy tulajdonképpen e bukást ábrázolja: a novella cselekményében ezt a hasonulás folyamata jelzi, de maga az író is többször kilép a háttérből, és utalásokkal hívja föl figyelmünket a cselekmény rendellenességeire. Szám szerint alig nyolc-tízszor bukkan föl a megmagyarázhatatlan rossz előérzet, de indaszerűen burjánzó összetett mondatokban jelentkezik, meglepően nagy hangulati erővel.

Különleges helyet foglal el az egyetlen valóban cselekményes részlet: a fiatalemberről nem tudjuk, hogy valójában kicsoda, alakja titokzatos marad. Múlt századi köpenye *fekete*, az ezredes láttán megrémül, mintha a *halállal* találkozna, kocsisa is, *mint a halál*. A halálra utaló legtöbb nyílt célzást itt találjuk. A törött pohár népi hiedelmek haláljele, törött pohárból inni is veszedelmes, bajt hozhat. Többször hangsúlyozza az író, hogy annap kivételesen sok a boncolnivaló. Ezek az asszociációs lehetőségek tompítják a halál váratlanságát, előrevetítik az ezredes halálra érettségét. A kocsmában esetlenül mozgó ezredes tévedései, túlzásai természetessé teszik az enyhén ironikus előadásmódot is. Krúdynak így könnyen sikerül távolságot tartania maga és hőse között. Betétek nélkül hangsúlyozhatja, hogy az ezredes tulajdonképpen semmit sem tud biztosan. Csak hangulatukban éli az eseményeket. Környezetét is csak távolról, nagy foltokban észleli, csak benyomásai vannak róla. Krúdy iróniája kilúgozza a novellából a tragikum lehetőségét is, hiszen az ezredes voltaképpen nem áldozat, csak hóhér, aki nem volt képes teljesíteni feladatát. Pusztulása sem értékek pusztulását, sem értékek születését nem jelenti.

A huszadik század elején az egyre feloldhatatlanabb ellentétek között vergődő pszichikum gyökeres változásokon ment át, s Krúdy erre már a századforduló éveiben felfigyelt. Műveiben az emlékek, a lélek rezdülései, az álmok, ábrándok, egyszóval a belső történések a való életet sokszor ellensúlyozzák. Különösen nyomon követhető ez a világban tájékozódni már nem tudó emberek tetteiben. E későbbi novellában is ugyanezt figyelhetjük meg: az ezredes befele forduló alakja fölöslegessé tette a külvilág részletesebb jelenlétét, hiszen lelkiállapota, emlékei végig ellensúlyozzák a való életet. (Így kapcsolódik Krúdy a huszadik század prózairodalmának egyik fő áramlatába.) A novella elmosódó árnyékvilágát éppen az ábrázolás impresszionista eszközei teszik remekművé.

GÁSPÁR SÁNDOR